

A székely és magyar mint a nyugateurópai kultúra öre.

A világtörténelemben is van gondviselészerű munkafelosztás. A nyugateurópai kultúra uralkodik ma az egész földkerekségén, ennek hódol be a régebben különálló kínai-japán kulturvilág is. Az európai kultúra bölcsője a kis görög és római föld volt s e kulturát az északi barbár népek előzőnlése után a római kereszténység alakította át új külön egységgé a nagy római birodalom romjain és szélein.

A nyugateurópai kultúra-egységnek eddig egy igazi nagy ellensége volt: az iszlám, az arabok, mókrok és oszmán törökök mohamedán vallása, melyben a boldogság netovábbja a nő élvezete, a több nő egyjütt, nemcsak a földön, hanem a másvilágon is. Ez kultúra-ellenes irányzat. Mert a kultúra, művelődés nem egyéb, mint az ember lelkeségének, eszének uralma az anyagi természetén. Ennek az észnek legfőbb követelménye az abszolút Észnek, az emberi ész és az állati élet mindentől független Alkotójának a kultusza. Az iszlám vallás nem vezet igazi kulturára, mert az ember lelki erejét a testi kultusz rabiává teszi, urrá pedig a testi szenvedélyt, az ember állati elemét.

A nyugateurópai keresztény kultúra szélső határai délnyugaton Spanyolország és Portugália, délkeleti sarka Erdély. E két hegyesvidék, két magas fensík valóságos várai voltak a nyugateurópai kulturának a délfelől támadó iszlám nagyhatalom ellen. Ez is ültetett ugyan gyorsan felvirágzó kulturát a spanyol földre, de csak mint üvegházi exotikus növényt s ezt kiűsölgő arabba tette, ám ez eredetében görög tudomány és művészet volt, tehát rokon a nyugateurópai kulturával. A görög tudományt és művészetet Nagy Sándor fegyverei s a római hódítás plántálta át Szíriába s ennek iskolái terjesztették át perzsa földre, mely behódolt az arab fegyvernek. Az iszlám szenvedélyes fanatizmusa hetvenöt esztendő alatt óriási sikereket ért el: kiterjesztette uralmát a turk földig, Turkesztánig, továbbá Indiáig, egész Kis-ázsia és Afrika északi felére, sőt behatolt Európába a spanyol félszigetre (711). Mire az iszlám első százada véget ért, már megjelent a nyugati román kultúra közepén francia földön. De Martel Károly frank baltája, rettentő elanja, gall tüzzel párosult gemmán izma elől kénytelen volt meghátrálni. Így az iszlám visszavonult a pirenei félszigetre. Itt a spanyol hősök sokkal tovább kiűzdöttek ellene, mint a magyarok a törökök ellen: csaknem nyolc teljes századon át. Az igazi nagy küzdelem két századig tartott, a XI—XIII. század eleje közt. Ekkor az iszlám a spanyol föld déli szélére szorult, Granada vidékére, de itt megmaradt még közel három századon át. A görög kultúraforrás itt végül elsikkadt, alchimiát, kabbalát termelt.

E három század közepe táján jelent meg az iszlám Európa közepétől délre, a Balkán-félszigeten (1356). Az oszmán törökök terjesztették itt szintén gyorsan. De keresztény testvéreik, a hunn-turk eredetű magyarok és székely előharcosaik, kik a bolgárok török nyelvüket már négy századdal előbb vogulos nyelvre változtatták s nemsokára beléptek a nyugateurópai kulturközösségbe, állandóan megőrizték törökös vitészüiket s Nagy Lajos király vezérlete alatt eléje mentek az oszmán töröknek már európai léte tizedik évében. Akkor még jókor lett volna, ha a magyarnak sikerül a török ellen egyesíteni a balkáni népeket s megóvni őket az ötszázados török uralomtól: de nem lehetett, mert utjokat állta a cirill-írás és a keleti szertartás kultúra- és kultuszkülönbsége.

A balkáni népeket a magyar így nem menthette meg, ámár diadalhadjárattal nyomult előre a Bal-

kán hegyszorosokig, a törökök fővárosa, Drinápoly közelébe (1443). A következő évben Nyugateurópa lelkesedésétől kísérvé, a pápai és olasz államok szövetségeseiként megindult a magyar hadsereg, hogy ki-veje a törököt Európából. De a versengő olasz kereskedő gályák megmentették a törököt, gyorsan átszállították a tengeren Kisázsia ből a szultán hadát. A magyarok még így is győztek Vánnánál, csak ifju lengyel királyuk vakmerő hősiessége, heveskedése rontotta el Hunyadi diadalát.

Egy százados európai ittléte után a török elfoglalta a Balkán-félsziget délkeleti szélén a görög hitűek fővárosát, Konstantinápolyt, északi szélén pedig hatalmas ostrom alá vette Belgrádot. A magyar keresztény hősiesség Hunyadi vezérlete alatt meghiusította Nagy Mohamed szultán minden erőfeszítését: nemcsak a római Szent Péter oltárán nem abrakoltathatta lovát, hanem még a belgrádi várban sem. Megszégyenülve kellett elfutnia (1456). Hunyadi fia, Mátyás király, a magyar nép hőse, nyugati szomszédával háboruszkodva is elég erős arra, hogy a törököt hosszú békére kényszerítse. Csak negyven év múlva mozdul a török újra, miután másfelé sikereket aratott és megerősödött, a magyarság pedig elgyöngyült fejében és tagjaiban, királya és rendje viszálykodásában, végül hitében is.

A török hódítás célja nem Magyarország volt, hanem Bécs, Róma s az egész nyugateurópai kulturterület. Magyarország olyan volt az iszlám délkeleti történetében, mint Európa délnyugati sarkán a spanyol és portugál föld: áttörő gát. A hatalmas török seregek mindig kimerültek, míg a magyar végvárok hősei közt elvergődtek Bécsig. Közben el kellett fecsérelniök a drága nyári időt a magyar várőrök marokos, soha nem lankadó, újra meg újra friss erővel támadó ellenállása miatt. Ez nem mindig volt passzív rezisztencia, hanem ki-kitört, fölkereste az óriási ellenséget, utjától elhárította, magára vonta, mint Zrínyi, örölte, gyengítette, tartóztatta még élete árán is. A drágábban fizetett idegen zsoldosokra ellenben nem igen lehetett bízton számítani s hamar alkuba bocsátkoztak az ellenséggel. A magyarokat a hon szeretete s a vallási eszme tüzelte, a vérökkel örökölt harciassággal. A Gondviselés ezen természetes és természetfeletti erényeket használta föl keresztény nyugati kultúra őtalmára.

Noha a töröktől szabad magyar föld és Erdély kicsi volt és megoszlott, mégis iskolázásban, irodalomban, törvényalkotásban, közéletben élénkebb ekkor a magyar mozgékonyosság, mint mikor teljes volt a területe. S hogy a törökre minő veszedelem lehet éppen Erdély, mint hatalmas fellegvár, ez éppen egy nagy török lendület, a Szinán-féle terjeszkedő politika idején tört ki. Báthory Zsigmond akkor az erdélyi fejedelem, igaz magyar típus, tehetséges hős, de állhatatlan. Lecsapott Erdély fensíkjáról s Gyurgyevónál megverte a hatalmas török sereget; főrésze volt a mezőkeresztési diadal kivívásában is, melyet az okatlan zsákmányvágy rontott el.

Százötven évig harcolt a magyar-székely a török testvér ellen hite miatt. Ezalatt fogvott számban, szegényedett vagyonban, elvesztette sok régi királyságát, de nem lankadt szellemi kulturában, noha a külön magyar földön is sokszor labanc volt az ur. Ezalatt a nyugateurópai kultúra keletről védve gazdagodhatott vagyonban, tudományban, művészetekben, még politikai és vallási harcokat is ráért vivni önmaga ellen.

A nyugateurópai kultúra többször fölismerte a

magyarság nagy kulturvédő érdemét, magasztalta, segítette is olykor; de máskor meg letörni igyekezett harci erejét, mikor azt hitte, hogy már nincs rá szükség, sőt terhére van. Michelet francia történetíró fölvetette a kérdést: mikor fogja Európa meghálálni Magyarországnak nagy érdemeit az európai kultúra önfeláldozó védelméért?

Egyének jutalma és büntetése maradhat a másvilágra, mert az ember lelke örökké él; de a nemzetek, államok, társaságok nem élnek örökké, ezek élete a földön ér véget, ezek számára az osztó igazságosságnak itt kell eljőnie. Büneiért a magyar, székely rettentően megfakult. Önálló nemzeti léte boldogságát azonban még alig élvezte, százötven éves önfeláldozó kultúra-védő vallásos harcaicért igazságos nagy jutalmát még nem nyerte el. Pedig az Isten igazságos. Büntető hatalmát irgalmával mérsékli, jutalmait pedig kegyelmével fokozza.

Európa leghősebb vitéze most pihen, idejét ön-

művelésére fordíthatja. Világtörténelmi szerepe még nem ért véget. Arra a népre, mely egész életén át ártó gát volt a nyugati román nemzetek kulturája számára a saját keleti pogány és iszlám rokonai, a besenyők, kunok, tatárok és törökök ellen, arra szükség lehet később is. Közel az új keleti rém, az orosz bolszevizmus. Ez is kulturrelles. Százados kulturakíneseiket pazarol és pusztít el. Politikája Ézsau-politika, a rövidlátó közeli anyagi célokért minden magasabb értéket feláldozó kenyér-politika, a távolibb és felsőbbrendű nemzeti feladatok sirásója.

Van kipróbált öre a Kárpátok kövének s a kulturának. Aki egy évezreden át védője volt a nyugati román népek kulturájának, talán tehetne még szolgálatot az új keleti román kulturának is, ha méltán megbecsülnék.

És meg fogják becsülni, mert igazsága, jutalma még hátra van.

Dr. Erdélyi László.

Husztli András Frankfurtban.

A XVIII. század első felében nagy hírnévre tett szert Husztli András jogtudós, az erdélyi protestánsok első jogtanára. Nagy hírét részben műveinek köszönhette, részben pedig működése új irányának. Ő volt az első, aki amellet kardoskodott, hogy csupán gyakorlatból nem lehet mindent elsajátítani, hanem elsősorban elméleti jogi ismeretekre van szükség. Már fiatalon sokat gondolkozott a magyar iskolák állapotán. Többek között azon, hogy mi annak az oka, hogy az iskolákban elmennek a logikáig, de tovább nem. Ugy vette észre, hogy azok közül, akik politikai pályára léptek, sokan panaszkodtak, hogy az iskolában keveset tanultak s annak sem veszik sok hasznát. Husztli úgy érezte, hogyha ő olyan körülmények közé juthatna, hogy a jogot jól megtanulhatná, akkor ő azt itthon is elterjesztené s az ifjuság jogban való járatlanságát elháríttaná.

Amikor a jogtanulás forrását kereste, Németországra gondolt. A porosz király évenként két-két nagyenyedi diákért fizetett ellátási költséget, akik az Odera melletti Frankfurtban teológiát tanulnak. Ide szeretett volna eljutni ő is. Szokásban volt akkoriban az is, hogy egy-egy főur valamely törekvő fiatalembert is, külföldre küldött, hogy onnan hozott ismereteire a család fiatal tagjait is megtanítsa. — Husztli igen jó ismeretségben volt a gróf Teleki családdal, ezek révén pedig a Barcsayakkal. A Lónán lakó Teleki Pál tanuló gyermekei számára háztartást tartott Kolozsvárra, a tanulmányban való felügyeletet meg Husztli bízta. Mellettiük Teleki Ádám, utóbb egy időben Teleki Sámuel, Dániel Lőrinc és Barcsay János, Teleki Krisztinának, Barcsay Ábraháménak fia, nőttek fel keze alatt. Ugy hitte Husztli, hogy jogtanulását a Teleki család is elő fogja mozdítani.

Számítása fényesen sikerült. Az enyedi kollégium, amely a porosz király alapítványára a jelölést megtette, két évre ingyenes helvet biztosított számára, Barcsayné is ötszáz forintot ígért támogatására. Így tehát 1727. év kora tavaszán utnak indult.

Az akkori közlekedési viszonyokhoz mérten jóhátan ment, erősen felkészülve, pisztollyal ellátva, Debrecen, Miskolcra, Rimaszombat, Losoncon, Ajnácskőn, Rádona keresztül ért Pestre. A magával hozott leveleket mindenütt átadta. Pesten hat és fél forintért pisztolván is tudott, az árán pedig Bécsben tengeri görényes süveget vett. Bécsben egyenesen az Aranyos medvébe szállott, a Teleki család részére be-

vásárolt, majd kissé körülnézett. Járt a császár palotájában, ahol éppen az aranygvapias urakat vendégtelték, majd fekete magyar köntösében a Szent István templomába is elment. Azt hitte, hogy meg fogják mindenfelé bámulni, de Bécsben nem volt már ismeretlen a magyar. Így meg sem kérdezték, hogy bagoly-e, vagy mi hazuról hozott süvegében. Utlevelet váltva, nagy hidegben tovább indult s bár Olmütztől Frankfurtig fujt a sebes szél és verdegélt a hamar elmuló márciusi hó, szerencsésen elért céljához.

Frankfurtban a tanárok örömmel fogadták. Az idegent mindig több édeklődés kíséri, szívesen látták őt is, mondja Husztli, mert magyar köntösben jelent meg. Az egyetem rektora menten beiktatta.

Itt volt tehát vágyai helyén s nagy igyekezettel munkáiban is látott. Heineccius Gottlieb János jog- és bölcselektanár előadásai valósággal elkápráztatták. Innét küldött (még kiadatlan) leveleiben a legnagyobb bámulat és lelkesedés hangján beszél róla. De tanulmányában az első perctől kezdve anyagi nehézségek zavarták. A nyomorgás és tudomány testvérként járják a földet, de viszont a szegénységben sokszor erő rejlik, amely nem enged és szembeszállva minden bajjal, érvényesülést tör. A Husztlinak szánt pénz küldésében is zavarok állottak be s „idegenben való buidosásában” csakhamar nyomoruságos állapotra jutott.

Mivel a Teleki családhoz való leköötöttsége miatt elkésve indult utnak, az első évi ellátási díjából csak öt hónapi részhez jutott, a Barcsayné-féle pénzből is csak háromszáznegyven forintot kapott kézhez. A maga kis pénzét is elkölhőtte. Addig csak megvolt, amíg az ingyenes ellátás tartott, de aztán beköszönttek a nélkülözés napjai. Közben a teológiát be is fejezte, de tovább is ott maradt, hogy jogot is tanulhasson.

Olyan szegénységbe jutott, hogy nem lévén pénze, már nem is tudta magát kiváltani. Jósziví házigazdája megígérte, hogy megvárja, amíg valahonnan pénzt szerez, csak el ne szokják, amint a diákok ezt már ott tenni szokták. Megígérték neki azt is, hogy 1729. szeptemberig nem zárják ki a közös étkezésből sem. Nagy nyomorában keservesen szerzett hetvenhat forint erő könyveit is el kellett adnia. E helyzetében tanárai szánták meg, két tanára, Heineccius és Hofman Godofréd látták el élelemmel. De lerongyolódott. Egy oda vetődött erdélyi embertől kapott kölcsön két pranyat, azon vett inget, harisnyát, papirost. Közben Telekitől érkezett nyolcvan német fo-